

OBNOVLJENA RELIGIOZNOST I DEMOKRATIZACIJA HRVATSKOG DRUŠTVA

Pero MALDINI
Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik

UDK: 321.7(497.5-69)
Pregledni rad

Primljeno: 19. 7. 2005.

Ozbiljenje demokracije osnovni je cilj tranzicijskih društava, pa je stoga proces demokratizacije središnji tranzicijski proces o kojem bitno ovise i mnogi drugi transformacijski procesi. Demokratizacija označuje promjenu političkog sustava, ustroj i konsolidaciju demokratskog poretka, ali i proces usvajanja vrijednosti demokracije. Trend porasta religioznosti posebno je izražen u uvjetima društvene krize i velikih društvenih promjena kao što je tranzicija. U situaciji rasapa mnogih normi i vrijednosti te vrijednosne anomalije koja dolazi s tranzicijskim promjenama jačaju tradicionalne društvene vrijednosti, dok je proces prihvatanja novih demokratskih vrijednosti usporen. Religijske vrijednosti kao dio tradicionalnoga vrijednosnog kompleksa (p)ostaju jedan od malobrojnih trajnih vrijednosno-normativnih orijentira i sociopsiholoških oslonaca na individualnoj razini, a činitelj kolektivne homogenizacije na socijetalnoj (nacionalnoj) razini. Autor propituje na koji su način religijske vrijednosti i obnovljena religioznost tijekom prvoga tranzicijskog desetljeća bili u funkciji procesa demokratizacije hrvatskoga društva. Daje se pregled istraživanja fenomena religioznosti kojima se oslikava struktura religioznosti hrvatskoga društva, razmatraju se društveni uvjeti, uloga Crkve i kvalitativna obilježja obnovljene religioznosti, a izvode se i neke osnovne društveno-vrijednosne implikacije religioznosti u procesu demokratizacije hrvatskoga društva.

Ključne riječi: religioznost, religijske vrijednosti, društvene vrijednosti, demokratizacija, tranzicija, tradicija

Pero Maldini, Sveučilište u Dubrovniku, Odjel za komunikologiju, Čira Carića 4, 20 000 Dubrovnik, Hrvatska.
E-mail: pero.maldini@du.htnet.hr

UVOD

Religija uopće te Crkva kao vjerska institucija u socijalizmu bili su u specifičnom položaju zbog pretežno negativne društvene konotacije religije i religioznosti, a u skladu s tadašnjim vladajućim političkim i ideološkim normama. U novim, post-socijalističkim društvenim uvjetima mjesto Crkve u društvu i uloga religije izrazito su naglašeni.

Tranzicijske promjene hrvatskoga društva obilježili su delegitimiranje vrijednosti bivšega sustava, proklamacija novih demokratskih vrijednosti, normativno-institucionalna uspostava demokratskoga društvenog poretka, ali i traumatična ratna događanja, ozbiljne autoritarne aberacije političke vlasti te rascjep između normativnog i stvarnog. Vrijednosni prostor nastao propašću bivšega društvenog i političkog ustroja nije nadomješten novim, demokraciji korespondirajućim vrijednosnim orijentacijama, zbog čega je nastala vrijednosna anomalija. U taj prostor ušli su tek sadržajem drugačiji, ali u osnovi jednaki vrijednosni supstituti, pretežno ideološke provenijencije. Autoritarna politička svijest i nedemokratsko političko iskustvo, te postojeći nekonzistentni, heterogeni i uglavnom predmoderni sustav društvenih vrijednosti,¹ znatno su usporili proces prihvatanja novih demokratskih vrijednosti.

Nakon raspada socijalističke klasno-socijalne i kolektivističke paradigme novi tranzicijski kulturni identitet traži se u onome što je u vrijeme socijalizma i tadašnje autoritarne političke vlasti bilo proglašeno konzervativnim, zaostalim te je stoga bilo potisnuto ili zabranjeno kao tadašnjim društvenim odnosima neprimjereno ili neprijateljsko. Rehabilitacija tih politički osujećenih vrijednosti i sociokulturnih elemenata osobne i kolektivne identifikacije nakon pada socijalističkoga sustava događa se kao retradicionalizacija. Ona se odvija kao revizija dosad vladajuće interpretacije kulturne povijesti. Dok se s jedne strane afirmiraju vrijednosti demokracije (sloboda, individualizam, autonomnost), s druge se strane u procesu retradicionalizacije istodobno afirmiraju sasvim suprotne vrijednosti nadindividualnih entiteta (nacija, religija, tradicijski obrasci) (usp. Kalanj, 1995., 232-233).

Dominantne društvene vrijednosti bitno utječu na strukturu političkih stavova i na društveno ponašanje socijalnih aktera, a time na društvene odnose i dinamiku tranzicijskih procesa, osobito na demokratizaciju kao ključni tranzicijski proces. Bitno drugačiji društveni uvjeti od onih u kojima su nastale vrijednosti demokracije razlogom su nepostojanja sociokulturne osnove na koju bi se nove demokratske vrijednosti oslonile. Sociokulturna osnova hrvatskoga društva ima temeljna obilježja društva u kojem je nastala (pretežno autoritarna i tradicionalna), a što svakako nije pogodna osnova za

razvoj građanskih i demokratskih vrijednosti. Vrijednosni sustav obilježen dominacijom tradicijskih vrijednosti i predmodernih vrijednosnih obrazaca tako usporava proces demokratske resocijalizacije i omogućuje kontinuitet političkih obrazaca autoritarizma.

Religijske vrijednosti pretežno pripadaju tradicijskom vrijednosnom kompleksu. One imaju znatan utjecaj na oblikovanje ukupnoga vrijednosnog sustava i njegovih performanci, jer utječu na percepciju mnogih drugih društvenih vrijednosti i na oblikovanje vrijednosnih orijentacija.²

U funkcionalnom smislu, religijske vrijednosti i religioznost jedan su od odgovora na društvenu krizu, osobito vrijednosnu anomiju i individualnu dezorijentiranost. Osim toga, bez obzira na formalnu odvojenost Crkve od države, vrlo je važno koje će društvene vrijednosti i političke procese Crkva poduprijeti, jer ona ima značajan utjecaj na religioznu populaciju, na oblikovanje njezinih vrijednosnih i političkih stavova te na ponašanje i društveno djelovanje pojedinaca i skupnih socijalnih aktera. Na taj način religioznost može biti u funkciji određenih društvenih i političkih procesa ili djelovati protiv njih.

Dalje će se stoga pokušati razmotriti koliko su i na koji način religijske vrijednosti, odnosno obnovljena religioznost tijekom prvoga tranzicijskog desetljeća, bili u funkciji procesa demokratizacije hrvatskoga društva kao najvažnijega tranzicijskog procesa.

DEMOKRATIZACIJA

Ozbiljenje demokracije postavljeno je kao glavni cilj postsocijalističkih tranzicijskih društava. Demokratizacija stoga ima središnju ulogu u ukupnom procesu tranzicije, jer o njoj bitno ovise mnogi drugi transformacijski procesi. Demokratizacija je širok, složen i eminentno politički proces, jer temeljna promjena koju donosi jest potpuna promjena političkoga i društvenoga sustava, dok su političke elite glavni društveni akteri koji taj proces predvode.

Nakon dovršene institucionalne faze, demokratizacija podrazumijeva uspostavu slobodne sfere političkoga društva (izborna pravila, stranačko organiziranje, pravila političkoga djelovanja), uspostavu autonomnog i od državnog i političkog utjecaja slobodnoga građanskog društva, organizaciju državnih službi i dovođenje administracije u funkciju službe svih građana te ostvarenje funkcija pravne države i vladavine zakona koja će osigurati slobodu, jednakost, zaštitu prava građana i ostvariti njihovu zaštitu od zlouporaba države.

Sve ove sastavnice procesa demokratizacije trebaju se odvijati istodobno i usporedno. To je proces demokratske kon-

solidacije. On se može smatrati dovršenim tek onda kada sve ove sastavnice funkcionalno ožive i kad svi elementi društva funkcioniraju po demokratskim pravilima.³ Drugim riječima, to znači da su svi bitni politički, ekonomski i socijalni akteri u društvu suglasni o isključivo institucionalnom posredovanju različitih društvenih interesa i da taj odnos i takvo djelovanje (proceduru) usvajaju kao legitiman i temeljni obrazac društvenoga funkcioniranja. To znači i prihvaćanje apsolutne podložnosti svih zakonskoj regulativi, kontrolu javnosti nad djelovanjem državnih tijela i službi (vojska, policija, administracija) te odgovornost javnih službenika. Izraz demokratske konsolidiranosti jest i odsutnost želje bilo kojega društvenog aktera, jednako tako i većine građanstva, da se pitanja društvenoga života rješavaju ikakvim izvaninstitucionalnim kanalima i metodama. No potonji kriterij implicira već strukturirani legitimitet novih demokratskih vrijednosti i odgovarajući stupanj političke kulture.

Uvjerенost građana da su vrijednosti demokracije⁴ one koje omogućuju njihovu slobodu, autonomiju, različitost, jednakost i građanska prava čine te vrijednosti i njihovim individualnim vrijednostima. Bez tog uvjerenja demokratski poredak ne bi bio moguć. Odatle proizlazi legitimnost demokratskoga poretka kao takvog, dok legitimitet demokratske vlasti proizlazi iz poštivanja demokratske procedure kao oblika kojim konkretna politička vlast te vrijednosti ostvaruje. Tako se demokratska legitimacija zasniva dvojako: na vrijednostima demokracije i na poštivanju demokratske procedure. Ta dva aspekta međusobno su neodvojiva i politička vlast imat će demokratsku legitimaciju samo ako im u cijelosti udovoljava. Ona, dakle, mora biti legalna (sukladna proceduri u svim elementima uspostave i svim oblicima djelovanja) i mora se temeljiti na demokratskim vrijednostima (promovirati građanske slobode i ostvarivati građanska prava). Demokratizacija tako podrazumijeva i usvajanje vrijednosti demokracije, što možemo nazvati procesom demokratske resocijalizacije. Taj se proces odvija kao proces sociokulturne adaptacije.

OPĆI ASPEKT RELIGIJSKOG

Religija i religioznost uvjetovani su društvenim i povijesnim činiteljima i izrazito su osjetljivi na društvene promjene, osobito na modernizacijske procese i ideološke utjecaje. Istodobno, religija i religioznost iskazuju i otpornost prema društvenim mijenama, pa kroz mnoge (uglavnom tradicionalne) društvene obrasce kontinuirano egzistiraju i dalje (Grubišić, 1996., 294). "Religija je onaj dio kulture koji se sastoji od zajedničkih vjerovanja i običaja koji ne samo da identificiraju ili definiraju natprirodno i sveto i čovjekov odnos prema njima,

već također povezuju to natprirodno i sveto s poznatim svijetom na takav način da snabdijevaju grupu moralnim definicijama o tome što je dobro i što je loše, tj. što nije u suglasnosti ili proturječi natprirodnom" (G. Vernon prema Grubišić, 1996., 20). Ova definicija implicira snažno vrijednosno značenje religije, utjelovljeno prije svega u njezinoj normativnoj funkciji prediktora individualnoga i kolektivnoga ponašanja te društvenoga djelovanja.

Ako izuzmemo religijske ideje (koje su transcendentne prirode i vrijednosti su po sebi, odnosno elementi su vjere), ne postoje vrijednosti koje bi bile ekskluzivno religijske a da istodobno nisu i opće društvene ili individualne vrijednosti. No na neke je od njih utjecaj religije izrazit. Tako se religijskim vrijednostima mogu označiti one društvene vrijednosti koje su uvjetovane religijskim idejama (npr. pobožnost, svetost, ljubav prema bližnjemu) ili su pod njihovim snažnim utjecajem (npr. moralne vrijednosti poput poštenja, pravednosti, vjernosti, istinoljubivosti, solidarnosti i sl.).

Religijski su obredi povezani s odgovarajućim tradicionalnim vrijednostima, obrascima ponašanja i načinima mišljenja. Obuhvaćajući običaje, ustaljene navike i način života, religioznost nema samo religijski karakter nego ima i svjetovna obilježja. Religijske ideje i vrijednosti tako prožimaju društvene odnose utječući na ponašanje, oblikovanje stavova i vrijednosnih orijentacija. Stoga ovakvo shvaćanje religioznosti (u širem smislu) jest ona razina koja implicira religijske vrijednosti kao društvene vrijednosti, za razliku od pitanja vjere koja impliciraju individualni odnos prema religiji (religioznost u užem smislu) (usp. Grubišić, 1996., 39).

Pristajanje uz religiju i uz religijske vrijednosti iskazuje se religioznošću. Budući da je religioznost vrlo kompleksan i višedimenzionalan fenomen, treba reći da se u kontekstu ovoga razmatranja pod tim pojmom razumijeva tradicionalna vezanost za religiju i Crkvu, koja se očituje u raznim oblicima religijskoga ponašanja (u rasponu od izražavanja konfesionalne pripadnosti i minimuma participacije u vjerskim obredima do čina pobožnosti i redovitog ispunjavanja vjerničkih dužnosti) (usp. Vušković, Vrcan, 1980., 280, 301-302). Slijedom toga, religijska i konfesionalna identifikacija, izjašnjavanje o pristajanju uz religijske i vjerske ideje te religijsko ponašanje (sudjelovanje u obredima) jesu osnovni elementi iskazivanja religioznosti.

Većina domaćih istraživanja koja se bave religioznošću pridaju posebnu važnost ili se temelje na pretpostavci o značajnoj povezanosti između učestalosti sudjelovanja u crkvenim obredima i stupnja religioznosti. Takav pristup u mnogim drugim društvima bio bi pogrešan, s obzirom na različitost re-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 6 (86),
STR. 1105-1125

MALDINI, P.:
OBNOVLJENA...

ligija i religijskih tradicija te slabljenje značenja kolektivnih identiteta i jačanje individualnih pristupa, osobito u razvijenim postindustrijskim društvima. Međutim, unutar hrvatskoga društva taj je pristup primjeren s obzirom na dominantnost jedne religije (katoličke) i tradicijskih obrazaca religioznosti, gdje je ovaj odnos pozitivno koreliran (češće sudjelovanje u crkvenim obredima i crkvenim aktivnostima iskazuju oni koji religiji i religijskim vrijednostima pridaju razmjerno veće značenje). Na toj osnovi, često dopunjenoj i drugim oblicima izjašnjavanja o religioznosti, najčešće se razmatra religijska struktura hrvatskoga društva.⁵

STRUKTURA RELIGIOZNOSTI

Tranzicijski društveni i politički procesi uvjetovali su promjene u odnosu prema religiji. Te se promjene očituju prije svega u promijenjenom načinu i intenzitetu iskazivanja religioznosti. U odnosu na predtranzicijsko razdoblje, način iskazivanja religioznosti postao je znatno otvoreniji, a u odnosu na intenzitet zamjetno je povećanje konfesionalnog opredjeljenja i religiozne prakse (sudjelovanje u obredima). Dok konfesionalno opredjeljenje nema isključivo religijske značajke, nego predstavlja stanovitu identifikaciju s nacionalnom kulturom i tradicijom, povećano sudjelovanje u religijskim obredima upućuje na nestanak nekadašnjih društvenih zapreka za slobodno i javno iskazivanje vjerskih uvjerenja i osjećaja te na društvenu poželjnost religioznosti (usp. Goja, 2000., 156). Ovomu treba dodati značajan utjecaj neizvjesnosti i tjeskobe kao posljedica ratnih stradanja i pogoršanoga socio-ekonomskog položaja velikih skupina stanovništva. Taj utjecaj izrazito je pojačao sociopsihološku potrebu za pripadanjem i identifikacijom s kolektivnim identitetima (nacija, vjera, obitelj) te jače utjecanje religiji kao duhovnom utočištu i potpori.

Pokazatelji porasta religioznosti, osobito u odnosu na predtranzicijsko razdoblje,⁶ upućuju na trend njezine snažne revitalizacije. Međutim, uvid u strukturu religioznosti upućuje na kvalitativno drugačije pokazatelje. Naime, porast religioznosti znatno je više rezultat funkcije religije u ublažavanju stano- vite krize identiteta u tranzicijskim uvjetima, odnosno prihvaćanja religije kao dijela tradicije i nacionalne kulture, a znatno manje povećanja vjerovanja. Tomu u prilog govore rezultati više istraživanja, od kojih ćemo neka ovdje razmotriti.

U analizi religioznosti u Hrvatskoj (Črpić, Kušar, 1998.) vjernička struktura (temeljem odrednica važnosti vjere u životu i učestalosti odlaska na misu) profilira se u tri kategorije:

a) praktični vjernici (25%) – kojima je vjera važna i koji prisustvuju misi bar jednom na tjedan

b) tradicionalni vjernici (50%) – kojima je vjera važna, ali na misu idu blagdanom i prigodno i

c) nominalni vjernici (15%) – koji se smatraju vjernicima, ali im vjera ne znači puno.

U odnosu na odrednicu pristajanja uz crkvenu religioznost, to su pretežno žene, stariji, politički desnije orijentirani. Oni su ponajviše u kategoriji praktičnih vjernika, za razliku od ostalih, osobito mlađih, koji su distanciraniji od tradicionalnih oblika religioznosti.

Istraživanje vrijednosnih orijentacija mladih, osobito pristajanja uz religijske vrijednosti (Hoblaj, Črpić, 2000.) na temelju dvaju faktora (tradicionalne vrijednosti i razvoj individualnosti), utvrđuje da oni koji su religiozni, politički desno orijentirani, manje obrazovani i iz manjih naselja prijanjaju uz tradicionalne vrijednosti. Oni pak manje religiozni, mlađi i obrazovaniji prijanjaju uz vrijednosti koje razvijaju osobnost. Mladi koji su religiozni gotovo podjednako kao i ostali građani rangiraju vjeru na ljestvici vrijednosti (na predzadnje mjesto).

U istraživanju utjecaja religioznosti na ekološko ponašanje ispitanika (Karajić, 1999.) evidentira se slaba prediktivnost religioznosti u odnosu na ekološka pitanja, no navode se podaci o strukturi religioznosti. Distribucija religioznosti iskazana je unutar četiri kategorije: redoviti vjernici, umjereni vjernici, sporadični vjernici i oni koji ne odlaze u crkvu i/ili ne vjeruju. Tako se 21% ispitanika deklarirao redovitim vjernicima, 17% umjerenim vjernicima, 46% sporadičnim, dok 16% ispitanika ne ide u crkvu ili nisu vjernici.

Utjecaj religioznosti na politička (lijevo – desno) i stranačka opredjeljenja relativno je slab, ali nije bez značenja. Usporedba samopozicioniranja ispitanika po političkoj polarizacijskoj osi lijevo – desno i stupnja religioznosti pokazuje međusobnu povezanost ovih činitelja i upućuje više na slabu strukturiranost političkih stavova nego na neki utjecaj religioznosti na politička opredjeljenja (usp. Rimac, 1998.). Kada izostaju ciljno-racionalni kriteriji u oblikovanju političkih preferencija, tad je otvoren prostor utjecaju drugih, uglavnom ideoloških, činitelja. Stoga je očekivano opredjeljenje onih s iskazanim višim stupnjem religioznosti općenito prema vrijednosnim orijentacijama i političkim konceptima s izraženijim udjelom tradicijskih vrijednosti.

U okviru istraživanja kulturne dimenzije religioznosti (Črpić, Kušar, Rimac, 1998.), između ostalog, pokazalo se da uz tradicionalnu crkvenu religioznost više pristaju dobno stariji, niže obrazovani i vjernici ruralne provenijencije, dok su dobno mlađi, obrazovaniji i urbani vjernici znatno kritičniji prema tradicionalnom modelu crkvene religioznosti i otvoreniji novim utjecajima (vjerskim i svjetovnim podjednako).

Istraživanje strukture hrvatskoga religijskog prostora (Karajić, 2000.) potvrdilo je razlike u oblikovanju stavova prema političkim, privrednim i kulturnim pitanjima ovisno o pripadnosti određenoj kategoriji vjernika. Kategorije prema ovom istraživanju jesu: redoviti vjernici, umjereni vjernici i sporadični vjernici te osobe koje ne idu u crkvu. Nereligiozni ispitanici smještaju se suprotno od redovitih i umjerenih vjernika, dok se ispitanici iz skupine sporadičnih grupiraju podjednako uz obje sučeljene skupine. Nereligiozni ispitanici iskazuju se kao osobe sklonije demokratičnosti, s izraženijom političkom apatijom, manjega povjerenja u državotvorne i demokratske institucije, nesklone državnom i političkom paternalizmu, kritičnije prema privrednim procesima (privatizacija), s većim interesom za vrijednosti individualne autonomije i slabijim interesom za vrijednosti tradicije. Što su ispitanici bliže drugom polu – kategoriji redovitih vjernika – to su veći zagovornici suprotnih stavova i vrijednosnih orijentacija. Kategoriju sporadičnih vjernika kao središnju skupinu karakterizira bliskost s kategorijom nereligioznih u odnosu na pitanja demokratičnosti, kritičnosti prema procesu privatizacije i vrijednostima individualne autonomije. Kategoriji redovitih vjernika približavaju ih stavovi oko povjerenja u državne institucije, državnoga paternalizma i vrijednostima tradicije.

Tradicionalizam, etnocentrizam, konzervativizam i autoritarnost jesu obilježja s izraženim afektivnim i kognitivnim značenjem. Analizom stupnja njihove prisutnosti u društvu određuje se slika vrijednosnoga sustava, odnosno njegov predmoderni ili moderni karakter. Ispitivanje ovih vrijednosnih orijentacija u odnosu na religijske vrijednosti i njihov utjecaj na oblikovanje opće vrijednosne paradigme u društvu (Labus, 2000.) upućuje na još uvijek pretežno tradicionalnu strukturu vrijednosnoga sustava, što hrvatsko društvo svrstava među predmoderna društva u tranziciji. Primarni rezultati o religijskoj samoidentifikaciji iskazuju 50,6% uvjerenih vjernika, 34,5% religioznih te 14,9% ostalih. Većina ispitanika pretežno je orijentirana prema tradicionalnim, konzervativnim, patrijarhalnim, etnocentrističkim i autoritarnim vrijednostima i vrijednosnim stavovima (lojalnost očinskoj figuri – vođi, isticanje obitelji, discipline, seksualnoga sputavanja, domoljublja, konvencija, tradicije, religije, antifeministički stavovi itd.). Uvjereni vjernici čvrsto su vezani uz ove stavove. Religiozni ispitanici podjednako se opredjeljuju u smislu prihvatanja i odbijanja. Ta je skupina stanovita vrsta medijacijskoga polja s otvorenošću prema modernijoj orijentaciji. Skupina ostalih (nereligiozni) izrazito odbija tradicionalne i konzervativne vrijednosti i stavove, prihvaća univerzalne i općeprihvaćene vrijednosti te korespondira s vrijednosnim orijentacijama koje obilježavaju suvremena demokratska dru-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 6 (86),
STR. 1105-1125

MALDINI, P.:
OBNOVLJENA...

štva (isticanje slobode, feminizam, nepovjerenje prema obitelji, težnja prema seksualnim slobodama, kozmopolitizam, kritički odnos prema konvencijama i tradiciji, antireligioznost itd.). Time ova skupina iskazuje svoj položaj kao najbliži procesima modernizacije i usvajanja postmaterijalističkih vrijednosti. Najprihvaćenije vrijednosti kod sve tri skupine ispitanika s jakom etnocentrističkom, tradicionalnom i konzervativnom dimenzijom vezane su pretežno uz socijetalne i opće vrijednosti (narod, domovina, obitelj, prošlost, seljak, intelektualci) koje nadilaze pojedinca i apsorbiraju njegov identitet. Odbijanje vrijednosti s izraženom konzervativnom, patrijarhalnom i autoritarnom dimenzijom odnosi se pretežno na individualne vrijednosti (prije svega one s obilježjima očuvanja digniteta i osobnih sloboda) te na one koje zagovaraju liberalniji i tolerantniji stav.

Iako je riječ o metodološki različitim istraživanjima religioznosti, ipak se iz svih njih mogu izvući određeni zajednički zaključci. Utjecaj religioznosti na oblikovanje vrijednosnih orijentacija ovisi o stupnju vjerničke identifikacije i razlikuje se od kategorije do kategorije vjernika. Tako je religioznost izraženija među dobno starijim, ruralnim, niže obrazovanim, kulturno tradicionalnim i politički konzervativno orijentiranim građanima, a manje među dobno mlađim, urbanim, obrazovanim, modernim i politički demokratski orijentiranim građanima. U pravilu, kod prvih je izraženo pristajanje uz tradicijske religijske obrasce, dok je kod drugih izraženiji individualni pristup religiji. Utjecaj primarne socijalizacije (obiteljski odgoj) ima mnogo veći utjecaj na oblikovanje religioznosti od crkvenog utjecaja. Religioznost se često svodi na obrednost, a relativno je nizak stupanj poznavanja religijskih ideja i njihova smisla. Iz razmatranih istraživanja vidi se da je srednja kategorija (povremeni vjernici) dominantna i istodobno najnestabilnija, s obzirom na to da je unutar te kategorije u tranzicijskom razdoblju došlo do najvećih promjena. Stoga se može očekivati da će društvene promjene, kao i do sada, najviše utjecati upravo na tu kategoriju. Hoće li one ići prema daljnjoj religizaciji ili sekularizaciji, ovisit će o procesima retradicionalizacije, odnosno društvene modernizacije.

CRKVA, DRUŠTVENI UVJETI I KVALITATIVNA OBILJEŽJA OBNOVLJENE RELIGIOZNOSTI

Odnos religije i politike, odnosno Crkve i države, ima specifično značenje u hrvatskom društvu. U suvremenoj hrvatskoj povijesti on nikada nije bio uobičajen, nego često opterećen određenim političkim odnosima i interesima. Ti odnosi imaju snažan utjecaj ne samo na posredovanje i oblikovanje religijskih vrijednosti nego i na ukupnost društvenih i političkih procesa.

Naglašeni antireligijski stav bivšega političkog sustava primorao je Crkvu i njezine predstavnike na višedesetljetni obrambeni stav. To je, s jedne strane, učvrstilo njihov monolitizam, no s druge strane, pak, utjecalo je na stanovitu pasivizaciju i konzerviranje crkvenih struktura te je uvelike onemogućilo njihovo društveno djelovanje i razvoj. Ta nemogućnost razvoja i otvorenosti prema javnosti i nemogućnost međusobnoga prožimanja utjecajima u uvjetima suvremenoga društva uvjetovala je preživljavanje religije kao tradicionalne s mnogim predgrađanskim i konzervativnim obilježjima. Treba uzeti u obzir i sasvim ograničene modernizacijske dosege socijalističkoga društva (ograničena modernizacija industrijalizacijom i urbanizacijom, uz izostanak građanske i političke modernizacije), pa odgovarajućih pozitivnih poticaja iz takva društva nije ni moglo biti, čak i ako izuzmemo antireligijski karakter režima. Uz to, nije bez značenja i socijalno podrijetlo većine svećenstva (pretežno ruralno), čiji sociokulturni identitet i vrijednosni sklop nose imanentna predmoderna obilježja (patrijarhalnost, autoritarnost, autarkičnost, običajnost). Nakon raspada socijalizma, u novim društvenim uvjetima, sve je to djelovalo inhibitorno u odnosu na razumijevanje društvenih procesa i odgovarajuću responzivnost prema novim društvenim zahtjevima kod znatnoga dijela predstavnika Crkve.

Socijalističko društvo obilježio je i proces sekularizacije,⁷ koji je negativno utjecao na pristajanje uz religijske vrijednosti i na javno iskazivanje religioznosti. Međutim, sekularizacija nije bila rezultat dublje povijesne, društvene i kulturne preobrazbe koja bi joj dala stabilnost, već je znatno više bila rezultat ideološko-političkoga procesa ateizacije. Budući da je riječ o relativno brzo i prijevremeno provođenom procesu pod snažnim utjecajem vladajuće politike i ideologije, u uvjetima društvene krize pokazala je svoju površnost i brzo povlačenje (Vrcan, 1986., 74).

Dok su sekularizacijskim procesima u razvijenim demokratskim društvima najviše zahvaćeni niži socijalni slojevi i deprivilegirane društvene skupine, u hrvatskom društvu situacija je bila obrnuta. Naime, sekularizacija je izraženija kod pripadnika viših socijalnih slojeva. U demokratskim kapitalističkim društvima Crkva i religija integrirani su u sustav i u funkciji su odobravanja poretka. U socijalističkom sustavu religija je bila negativno konotirana, a ateizam je bio poželjna orijentacija. Određenje pripadnika viših slojeva prema vrijednostima sustava u pravilu je bilo pozitivno, dok su radništvo i niži socijalni slojevi imali relativno nizak stupanj identifikacije sa sustavom i izraženije nepristajanje uz poredak (usp. Bahtijarević, 1986., 118).

Stoga, razloge proširene religioznosti među nižim socijalnim slojevima u hrvatskom društvu treba tražiti u dugotrajnoj nemogućnosti identifikacije sa socijalističkim sustavom koji nije priznavao religiju (koja je sastavni dio tradicije većine građana s obzirom na njihovo socioekonomsko podrijetlo i sociokulturni identitet). Drugim riječima, kriza nereligiozne orijentacije utjecala je na održanje, a kasnije i na porast religioznosti.

Drugi razlog te proširenosti (koji se očituje u postsocijalističkom razdoblju) leži u tradicionalnim oblicima manifestacije religije (koje oblike većina jedino i poznaje, pa stoga lako prihvaća i s njima se poistovjećuje) te vezanosti religije za nacionalno.⁸ Religijska identifikacija poistovjetila se s nacionalnom u trenutku naglašene potrebe za kolektivnom solidarnosti (u situaciji stvaranja nacionalne države i u uvjetima ratne ugroženosti).

Nepostojanje nacionalne države kroz povijest i težnja da se ona ostvari obilježili su hrvatsku političku svijest i političku kulturu. Uloga Crkve kroz povijest bila je važna upravo u artikuliranju i očuvanju te svijesti. Osim toga, poznata je aktivna uloga Katoličke crkve u delegitimiranju autoritarnih komunističkih režima u istočnoeuropskim zemljama, a u tom smislu nije nevažno ni djelovanje Crkve u hrvatskom društvu. Stoga je Crkva pad socijalizma i stvaranje nacionalne države doživjela kao nacionalno i religijsko oslobođenje i identificirala se s novostvorenom državom.

Isprepletanje religijske i nacionalne identifikacije, tradicije i nacionalne kulture snažno je utjecalo na povećanu religioznost i njezino javno iskazivanje (Skledar, Marinović Jerolimov, 1997., 188; Marinović Jerolimov, 1999., 199-200). Iako je shvatljiva kolektivno homogenizirajuća uloga religije i nacije u tranzicijskom kontekstu (osobito u uvjetima ratne ugroženosti), ta je veza pridonijela devalviranju etičke snage izvornih religijskih normi.⁹

Identifikacija religijskoga i nacionalnoga vodi slabljenju vjerodostojnosti, moralne snage i univerzalnosti religije, profanirajući je svjetovnim i političkim. To se može vidjeti i na primjeru često naglašavanoga termina "Crkva u Hrvata", koji nema samo povijesno-kulturnu i religijsku konotaciju. Izrečen unutar aktualnoga političkog diskursa, on implicira i neka druga značenja. Prvo, upućuje na poistovjećivanje, odnosno jedinstvo (katoličke) vjere i (hrvatske) nacije, gotovo kao ekskluzivnoga specifikuma samo za Hrvate. Drugo, predstavlja odklon od Katoličkoj crkvi imanentnog univerzalizma i svodi se na razinu partikularnosti (poput autokefalnih istočnih crkava s karakteristično izraženim nacionalnim obilježjima). Treće, rabi se na simboličkoj razini kao implicitna oznaka pripadnosti hrvatskoga naroda kršćanskoj Europi (povijesna u-

loga Hrvata kao predziđa kršćanstva), afirmirajući stanoviti "povijesni romantizam" koji je u suvremenom eurointegracijskom kulturnom prostoru zapravo disfunkcionalan, pa je kao rezidualna vrijednost (kodeks herojstva i junaštva) često služio upotrebi u dnevnopolitičke svrhe. Četvrto, budući da se kršćanstvo ne identificira ni s jednom nacijom, kulturom ni političkim sustavom, to znači da ono ne stoji uz nego *nasuprot* dugo aktualiziranoj ideji civilizacijskoga sukoba koji upravo religije označuje temeljnim izvorima različitosti (znatno dubljim i teže promjenjivim nego što su ideologije), a odatle i izvorima neminovnoga sukoba (usp. Huntington, 1996., 183-186, 252-272, 312-318; Kukoč, 1995.).

Tijekom prvoga postsocijalističkog desetljeća identifikaciju nacionalnoga i religijskoga politička je vlast rabila u vlastitu interesu, a što je Crkva, u svom oduševljenju novim poretkom i novostečenim pravima i slobodom, često bez kritičke distance prihvaćala. U tranzicijskom kontekstu hrvatskoga društva to je iznjedrilo trend religizacije politike. Religizacija politike odvijala se tako da su se određeni socijalni akteri (pojedinci i skupine – pripadnici pojedinih političkih elita) i određene svjetovne (političke) ideje i vrijednosti sakralizirale, tj. pridavala su im se izrazito religijska obilježja (transcendentno i apsolutno unose se u politiku i rabe za političke svrhe i ciljeve). Tako se političko djelovanje nerijetko pretvaralo u neku vrstu djelovanja s religijskim konotacijama, politika se pretvarala u svojevrsnu religiju. Taj trend očitovao se, prije svega, u političkom diskursu (službene kvalifikacije tipa "sveto" i "vječno" koje su se pridavale nacionalnim, političkim i sasvim svjetovnim pojmovima i subjektima) (Vrcan, 1996., 194). Također, javnim političkim manifestacijama pridavalo se liturgijsko značenje, ne samo na taj način sakraliziranim političkim diskursom nego i nazočnošću i aktivnim pokroviteljskim odnosom službenih predstavnika Crkve.

Religizacija politike pokazuje deficit demokratskoga legitimiteta političke vlasti. Legitimitet se nastoji utemeljiti u autoritetu i obnovljenom primatu kolektivnoga (nacionalnog) nad pojedincem, čemu Crkva daje "aureolu svetosti". Oblikovanje političkoga mišljenja i političke volje u kompetitivnom okviru potiskuje se i zamjenjuje povremenim ili stalnim emocionalnim potvrđivanjem političke vjernosti i privrženosti (Vrcan, 1996., 196). Tu se implicira legitimitet koji ne proizlazi iz političke volje pripadnika društva, već se legitimitet uspostavlja kao izvanjski, kao "odozgo" dan (čemu sakralizacija politike i služi). On je stoga neupitan, pa na taj način apologetski i petrificirajući u odnosu na postojeće društvene i političke odnose. Religizacija politike, osim što devalvira religijske vrijednosti manipulirajući njima u političke svrhe, pokazuje zapravo snažan nedemokratski naboj i premoderna obilježja aktera toga procesa.

Istodobno odvijao se i komplementaran proces politizacije religije. On se iskazuje u instrumentalizaciji politike u religijske svrhe, odnosno postizavanju religijskih ciljeva (ciljeva Crkve, odnosno njezinih predstavnika) upotrebom politike. Politizacija religije unosi religiju u politiku, čineći je njezinim sastavnim elementom. Vjerski obredi i manifestacije tako su se nerijetko rabili za političko djelovanje (javno iskazivanje političkih stavova i stranačkih preferencija). Time je umanjena izvorna etička snaga religije, kao i autoritet same Crkve kao institucije.¹⁰

Tranzicijske promjene društvenog i političkog ustroja uvjetovale su bitno promijenjen odnos države i javnosti prema Crkvi kao instituciji koja postaje socijalni i politički subjekt čiji stavovi i djelovanje imaju zamjetan utjecaj. Nova pozicija Crkve očituje se u promjeni od politički nevažnog u politički respektabilni činitelj javnoga i političkoga života. Od nekadašnje reduciranosti na pastoralnu ulogu, u novim društvenim uvjetima ona postaje ključni posrednik religijskih vrijednosti u društvu te od nekadašnje ograničene karitativne uloge Crkva preuzima institucionalizirane socijalne funkcije, npr. naobrazbu (Cifrić, 1995.b, 820).

Opća institucionalna otvorenost prema religiji naznačila je određeni "službeni" povratak religije i Crkve u društvo. Tako se religijska identifikacija, dodatno poticana društvenim pritiskom "poželjnosti", i bez obzira na stupanj dotadašnje prisutnosti na osobnoj razini, prepoznaje kao legitiman element nove identifikacije. Ovo je važno, osobito kad se imaju na umu političke implikacije takve društvene klime, s obzirom na mogućnosti instrumentalizacije religije i religioznih ljudi (Marinović Jerolimov, 1999., 201). Stoga je uloga Crkve kao glavne religijske institucije i njezino društveno pozicioniranje u ovakvoj situaciji presudno, prije svega za definiranje samih religijskih vrijednosti, a onda i njihove društvene funkcije.

DRUŠTVENO-VRIJEDNOSNE IMPLIKACIJE OBNOVLJENE RELIGIOZNOSTI

Tematizirajući fenomen povećane religioznosti i oslanjajući se na navedena istraživanja, može se reći da nije riječ o porastu vjerničke populacije, odnosno uvjerenih vjernika (Cifrić, 1995.a, 29). Znatno više riječ je o naglašenoj simboličkoj sposobnosti religije u određivanju grupnog identiteta (Zrinščak, 1999., 171). U pristajanju uz religiju vrlo je važan i utjecaj tradicije, poglavito odgoja (Črpić, Kušar, 1998., 526). No povećanje religioznosti ne znači nužno i veću prisutnost religijskih vrijednosti (ponašanje i djelovanje u skladu s religijskim idejama i normama). Isto tako, povećana religioznost ne podrazumijeva nužno i povećanu razinu vjerovanja. Ta razlika vidi se i u odnosu prema javnom i socijalnom moralu, gdje deklarirana

religioznost nema zamjetnijeg utjecaja, za razliku od deklariranoga vjerništva (Zrinščak, Črpić, Kušar, 2000., 253; Črpić, Valković, 2000., 54-62). Tako se snažna revitalizacija religioznosti nije ostvarila kao revitalizacija izvornih religijskih vrijednosti.

Kao što se u socijalizmu sekularizacija nije odvijala organski (društvenom modernizacijom), nego pod osjetnim političkim pritiskom, tako i suvremena revitalizacija religioznosti u mnogim svojim aspektima ima obilježja desekularizacije i retradicionalizacije, neorganskoga društvenog procesa koji se odvija pod patronatom političke vlasti.

Dugotrajna politička, ekonomska i socijalna kriza hrvatskoga društva, naslijeđena još iz socijalizma, produbljena je ratom i tranzicijskim promjenama. Uz to, nedemokratskost političke vlasti (autoritarnost, gušenje autonomnoga građanskog društva, retradicionalizacija) posebno je obilježila društveni okvir prvoga tranzicijskog desetljeća. U takvim okolnostima Crkva, kao središnja religijska institucija i autoritet, nije iskazala dovoljnu responzivnost prema zahtjevima društvene modernizacije i demokratske resocijalizacije.

Njezina dugotrajna egzistencija u uvjetima društvene ograničenosti i ideološko-političke stigmatiziranosti u socijalističkom poretku uvelike je uvjetovala njezinu nemoderniziranost i autarkičnost. Frustriranost znatnoga dijela njezinih pripadnika komunističkim režimom, uronjenost u nacionalno i vezanost s političkom vlasti u mnogočemu su obilježili njezino javno djelovanje, koje je imalo pretežno predmoderna obilježja i kao takvo osjetno utjecalo i na oblike i sadržaj obnovljene religioznosti. Moglo bi se stoga reći da su takva obilježja njezina javnog djelovanja znatno više korespondirala s onim procesima (prije svega političkim) koji su jačali podređenost pojedinca kolektivnim identitetima (posebno nacionalnoj državi), nego s procesima koji su jačali demokratske odnose građanske jednakosti i pluralizma.

Zamjetno je i neprihvatanje vrijednosti i koncepcija izvan tradicionalnoga religijskog obzora kao što su individualizam, svjetonazorski i religijski pluralizam, scijentizam, multikulturalnost, a što su obilježja postmodernih demokratskih društava. Odgovori s pozicija predodžbi o jedinstvu nacije, religije i države te autarkičnost upućuju na neprihvatanje suvremenih modernizacijskih utjecaja. Takvi stavovi udaljuju Crkvu od traženja novih mogućnosti pretakanja značenja religijskih ideja i religijskih vrijednosti (vjerskih istina, vjerskih poruka) u oblike koje suvremeni građanin može razumjeti i prihvatiti. Upravo u neodgovarajućoj responzivnosti spram utjecaja modernizacije, utjecaja drugih religija, kultura i ideologija te alternativnih religijskih pristupa leže i temeljni uzroci krize unutar same Crkve (usp. Valković, 1997., 225).

Odvojenost Crkve od države nesumnjivo je jedno od bitnih obilježja demokracije, no uloga i pozicija Crkve različita je

u pojedinim suvremenim demokratskim društvima. Tranzicijski društveni okvir ostavlja još otvorenim pitanje uloge i načina sudjelovanja Crkve u svjetovnom i političkom životu, odnosno kakvo bi djelovanje Crkve bilo najprimjerenije demokratskim standardima i demokratskom pluralnom društvu u hrvatskom kontekstu. Naime, ako bi djelovanje Crkve bilo isključivo u okviru vjerskog, to bi značilo bitnu redukciju njezine uloge i ona bi ostala izvan društvenih tokova. Prirodno je da se Crkva bavi etičkim, socijalnim, pa i političkim pitanjima, jer je sastavni i živi dio društva. No s aspekta demokratskoga postulata odvojenosti Crkve od države, bilo bi teško ustvrditi da je u prvom tranzicijskom desetljeću to načelo ostvareno, imajući na umu dugotrajnu situaciju isprepletanja djelovanja političke vlasti s djelovanjem Crkve. Budući da nametanje kolektivnih identiteta bilo koje vrste predstavlja ideologizaciju političkoga prostora i prostora građanskoga društva, može se reći da takvo djelovanje nije bilo u funkciji razvoja demokratskih odnosa.¹¹

Valja očekivati da će demokratska konsolidacija društva i modernizacijski procesi koji se odvijaju u uvjetima multikulturnih i pluralističkih utjecaja i pod utjecajem globalizacijskih procesa s vremenom rastočiti autoritarne i tradicionalističke obrasce. Pomicanjem težišta svog angažmana s područja političkoga na područje građanskoga društva Crkva bi mogla ne samo zadržati nego i ojačati svoj autoritet, istodobno se distancirati od posezanja političke vlasti te time u znatno višem stupnju korespondirati s procesom demokratizacije.

ZAKLJUČAK

Trend porasta religioznosti posebno je izražen u uvjetima društvene krize, a upravo takvi uvjeti obilježavaju razdoblje prvoga tranzicijskog desetljeća u hrvatskom društvu. U situaciji vrijednosne anomalije i rasapa mnogih normi i vrijednosti, što dolazi s tranzicijskim promjenama, religijske vrijednosti i religioznost, kao dio tradicionalnoga vrijednosnog kompleksa, (p)ostaju jedan od malobrojnih trajnih vrijednosno-normativnih orijentira i sociopsiholoških oslonaca. Osim toga, porast socijalne i ekonomske nesigurnosti i neizvjesnosti, te ratna stradanja, dodatno su pojačali potrebu za religijskim vrijednostima, osobito na individualnoj razini. Na socijetalnoj razini religioznost se manifestira prije svega kao činitelj kolektivne homogenizacije. U percepciji mnogih građana nacionalni identitet usko je povezan (nerijetko i poistovjećen) s religijskim pripadanjem.

Povećana religioznost (iskazana povećanim religijskim pripadanjem i prisustvovanjem religijskim obredima) nije bila praćena jednakim povećanjem vjerovanja i religijskih vrijednosti (koje se iskazuju stavovima i djelovanjem u skladu s religijskim idejama i normama).

Politički poticani procesi retradicionalizacije postulirali su religioznost i njezino manifestiranje kao poželjnu društvenu vrijednost i politički poželjnu orijentaciju. U osnovi te pojave stoje manje vjerski, a više pragmatički i konformistički razlozi, odnosno iskazivanje religioznosti često nije motivirano uvjerenjem, nego je sredstvo socijalne adaptacije.

Sažimajući razmatrane aspekte religioznosti i njihovu funkciju u odnosu na proces demokratizacije hrvatskoga društva, moglo bi se zaključiti da obnovljena religioznost u prvom tranzicijskom desetljeću u mnogočemu nije bila u funkciji procesa demokratizacije hrvatskog društva. To se ogleda u sljedećem:

a) Religijske vrijednosti reafirmirale su se kao dio tradicijskoga vrijednosnog kompleksa. Budući da tradicija hrvatskog društva ima izrazito predgrađanska i predmoderna obilježja, religijske vrijednosti bile su poglavito u funkciji održavanja i obnove tradicijskih obrazaca. Ti obrasci bitno su pridonijeli nacionalnoj homogenizaciji, koja je u trenutku krize i ratne ugroženosti hrvatskoga društva bila nužna za očuvanje nacionalne opstojnosti. Međutim, perpetuiranje tih obrazaca (a izrazito ih je podržavala politička vlast) i nakon prestanka tih okolnosti postalo je disfunkcionalno u odnosu na postizanje tranzicijskih ciljeva i uspješnost demokratske resocijalizacije hrvatskoga društva.

b) Ne postoji konsenzus oko mjesta Crkve i uloge religije u suvremenim demokratskim društvima, a ni jedinstvena praksa, jer je u svakom modernom demokratskom društvu ta situacija drugačija. Ipak, odvojenost Crkve od države, depolitiziranost (deideologiziranost) religije te religijski pluralizam mogli bi se odrediti kao oni uvjeti koji bi zadovoljili osnovne demokratske zahtjeve. U tom smislu može se reći da ti osnovni elementi nisu dosljedno provedeni (ostvareni) u razmatranom razdoblju.

c) Djelovanje političke vlasti nije pogodovalo smještanju fenomena religijskog u okvire građanskoga društva, odnosno u sferu građanske privatnosti, a što je u osnovi imanentno većini demokratskih poredaka. Religijske vrijednosti i religioznost instrumentalizirane su, tj. postavljene su kao norme kolektivne identifikacije i obrasci iskazivanja pripadnosti i lojalnosti unutar prostora društva ispunjenoga populističkom političkom mobilizacijom. Time je relativizirana etička snaga religije, a proces demokratske konsolidacije usporen.

BILJEŠKE

¹ Usp. Čulig, Fanuko, Jerbić, 1982., 49-154; Hodžić, 1986.; Radin, 1991.; Cifrić, 1996.; Županov, 1993.; Županov, 1995.; Ilišin, 1998.; Karajić, 2000.; Galić, 2000.

² Religijske ideje i njihove veze s transcendentnim ovdje nisu predmet interesa, jer pripada području teologije i filozofije. Predmet ovoga razmatranja jesu uloga i funkcije religije u oblikovanju društvenih vrijednosti i vrijednosnih orijentacija te njihov utjecaj i utje-

caj religijskih institucija na društvene procese, posebno na proces političke demokratizacije. Riječ je, dakle, o religijskim vrijednostima kao društvenom fenomenu (usp. Skledar, 1989., 88-89). Religijske društvene vrijednosti jesu one društvene vrijednosti koje se oblikuju pod utjecajem religije.

³ "Čini se da je najprimjerenija odredba, koja je ujedno i najopćenitija i najjasnija, a prema kojoj je demokracija konsolidirana onda kada sve relevantne skupine prihvate temeljna pravila igre" (Kasapović, 1996., 39). Demokracija se može smatrati konsolidiranom kada se politički akteri podvrgavaju nizu pravila i pri tom definiraju: 1) smjer postizanja uspjeha u vladajućim ulogama, 2) sredstva koja legitimno smiju upotrijebiti u međusobnim sukobima, 3) postupke koje trebaju koristiti kod donošenja odluka i 4) kriterije koje će upotrebljavati da bi isključili druge iz igre (O'Donnell, Schmitter, 1986., 65).

⁴ Političku toleranciju, slobodu, demokratske norme (jednakost pred zakonom, sudski postupak), ljudska prava, pravo na razliku, slobodu medija te slobodne i kompetitivne izbore mogli bismo odrediti kao temeljne vrijednosti demokracije (J. Gibson i dr. prema: Vujčić, 1999., 117).

⁵ Usp. Vušković, Vrcan, 1980.; Bahtijarević, 1986.; Cifrić, 1995.b; Grubišić, 1996.; Lažnjak, 1997.; Skledar, Marinović Jerolimov, 1997.; Črpić, Kušar, 1998.; Karajić, 1999.; Marinović Jerolimov, 1999.; Zrinščak, 1999.; Zrinščak, Črpić, Kušar, 2000.

⁶ Usp. Bahtijarević, 1986.; Cifrić, 1995.a; Grubišić, 1996.; Skledar, Marinović Jerolimov, 1997.; Lažnjak, 1997.; Črpić, Kušar, 1998.; Goja, 2000.; Zrinščak, Črpić, Kušar, 2000.

⁷ Sekularizacija se očituje, prije svega, kao ukupnost procesa slabljenja društvenoga značenja religije. To znači da društvo i društveni poredak ne mogu više počivati na temeljima koje pružaju objave nadnaravnoga. To svakako ne znači da se u modernim društvima religija povlači iz društva te da religije i religioznosti nestaje. Sekularizacija predstavlja proces kojim religijske institucije, akcije i svijest gube svoje društveno značenje, odnosno suzuje se značenje vrijednosti institucionaliziranih u crkvenoj religiji za integraciju i legitimiranje svakodnevnoga života u modernom društvu (Vrcan, 1986., 28). Osim odvijanja na razini socijalne strukture (laicizacija društva), sekularizacija se odvija i na individualnoj razini, uvjetujući određene promjene i unutar same religije (prije svega one koje obilježuje otklon od tradicije). Te se promjene očituju u opadanju tradicionalne vezanosti za Crkvu (kao manifestni iskaz religioznosti), odnosno u stanovitoj preobrazbi religijskih vrijednosti od klasičnih institucionaliziranih prema subjektivnim, individualnim religijskim vrijednostima i shvaćanjima. Korijeni sekularizacije leže u modernizacijskim procesima, racionalizaciji društva i strukturnoj diferencijaciji u kojima socijalne institucije postaju autonomne, a religija gubi opći suverenitet nad ukupnim društvom (Lažnjak, 1997., 50). Crkva tako postaje tek jedna od socijalnih institucija, a religija privatna stvar i individualni izbor svakoga pojedinca.

⁸ U odnosu na kulturnu dimenziju religioznosti podaci istraživanja (Črpić, Kušar, Rimac, 1998.) pokazuju kako znatan dio populacije

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 6 (86),
STR. 1105-1125

MALDINI, P.:
OBNOVLJENA...

svoju religijsku pripadnost veže poglavito uz kulturnu i nacionalnu identifikaciju.

⁹ "Religiozne vrednote obogaćuju nacionalnu tradiciju, ali je svojom univerzalnošću ujedno i relativiziraju; dakako, ako religiozno nije reducirano na nacionalno" (Šagi, 1995., 930).

¹⁰ Pristajanje na politizaciju religije i pretvaranje Crkve u legitimirajuću instancu vladajućih političkih struktura i njihovih političkih strategija uvjetovalo je percepciju Crkve (prije svega među političarima) kao servisa za oživljavanje hrvatske religiozne tradicije, a ne kao živoga moralnog autoriteta (Vrcan, 1999., 52).

¹¹ Religija je često poprimala obilježja sveobuhvatnosti, namećući se u mnogim bitnim pitanjima društvenoga života kao javna religija promovirajući određene (u pravilu tradicijske) vrijednosti kao apsolutne i obvezujuće, čime je poprimala ideologijska obilježja. U tom razdoblju može se govoriti i o težnji za restauracijom tradicionalne zajednice posredovane moralnim normama, što odražava neshvaćanje modernizacijskih društvenih procesa koji teže uspostavi modernoga pluralnog građanskog društva.

LITERATURA

Bahtijarević, Š. (1986.), Religijska svijest društvenih grupa, *Revija za sociologiju*, 16 (1-4): 107-120.

Cifrić, I. (1995.a), Socijalnoekološke orijentacije i odnos prema vjeri u kontekstu tranzicije, *Socijalna ekologija*, 4 (1): 15-33.

Cifrić, I. (1995.b), Vjernička struktura u tranzicijskom kontekstu hrvatskog društva, *Društvena istraživanja*, 4 (6): 819-837.

Cifrić, I. (1996.), Tranzicija i transformacija – između norma i prakse, *Socijalna ekologija*, 5 (2): 135-152.

Črpić, G. i Kušar, S. (1998.), Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj, *Bogoslovska smotra*, 68 (4): 513-563.

Črpić, G., Kušar, S. i Rimac, I. (1998.), Neka obilježja situacije laika u našoj crkvi, *Bogoslovska smotra*, 68 (4): 565-588.

Črpić, G. i Valković, M. (2000.), Moral u hrvatskoj sociologijskoj perspektivi, *Bogoslovska smotra*, 70 (1): 1-171.

Čulig, B., Fanuko, N., Jerbić, V. (1982.), *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih*, Centar društvenih djelatnosti SSOH, Zagreb.

Galić, B. (2000.), Politička kultura "novih demokracija", *Revija za sociologiju*, 31 (3-4): 197-209.

Goja, J. (2000.), Neki aspekti religioznosti hrvatske mladeži 1986. i 1999. godine, *Politička misao*, 37 (1): 148-160.

Grubišić, I. (1996.), *Katolici u Dalmaciji – prilog socioreligijskoj karti Hrvatske*, Hrvatska akademska udruga, Split.

Hoblaj, A. i Črpić, G. (2000.), Bitne vrednote u odgoju mladih naraštaja s posebnim osvrtom na školski vjeronauk, *Bogoslovska smotra*, 70 (2): 233-256.

Hodžić, A. (1986.), Vrijednosne orijentacije društvenih grupa, *Revija za sociologiju*, 16 (1-4): 67-73.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 6 (86),
STR. 1105-1125

MALDINI, P.:
OBNOVLJENA...

Huntington, S. P. (1996.), *The Clash of Civilizations and Remaking of the World Order*, Simon and Schuster, New York.

Ilišin, V. (1998.), Demokratska tranzicija u Hrvatskoj, *Sociologija sela*, 36 (1-4): 27-52.

Kalanj, R. (1995.), Kulturna tranzicija, *Revija za sociologiju*, 26 (3-4): 231-240.

Karajić, N. (1999.), Vrijednosne preferencije kao determinante ekološkog ponašanja u Hrvatskoj, *Socijalna ekologija*, 8 (1-2): 1-21.

Karajić, N. (2000.), *Politička modernizacija – Prilozi sociologiji hrvatskoga društva*, Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Kasapović, M. (1996.), *Demokratska tranzicija i političke stranke*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.

Kukoč, M. (1995.), Konfesije i postkomunistički sukob civilizacija, *Društvena istraživanja*, 4 (6): 937-949.

Labus, M. (2000.), Vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu, *Sociologija sela*, 38 (1/2): 169-204.

Lažnjak, J. (1997.), Tradicionalna i nova religioznost u postkomunizmu: promjene u religioznosti studenata 1990-1994., *Društvena istraživanja*, 27 (1): 49-70.

Marinović Jerolimov, D. (1999.), Religijske promjene u Hrvatskoj od 1989. do 1996. godine. U: I. Grubišić i S. Zrinščak (ur.), *Religija i integracija* (str. 187-204), Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

O'Donnell, G. i Schmitter, P. (1986.), *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusion about Uncertain Democracies*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Radin, F. (1991.), Svijet vrijednosti zagrebačkih studenata. U: I. Magdalenic (ur.), *Društveni profil zagrebačkih studenata krajem osamdesetih* (str. 41-58), Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.

Rimac, I. (1998.), Strukturiranost ideoloških opredjeljenja građana, *Bogoslovska smotra*, 68 (4): 655-662.

Skledar, N. (1989.), Sociologija religije kao posebna sociologija, *Revija za sociologiju*, 20 (1/2): 87-100.

Skledar, N. i Marinović Jerolimov, D. (1997.), Uloga religije i religioznosti u integracijskim procesima u Hrvatskoj, *Politička misao*, 34 (2): 177-191.

Šagi, B. Z. (1995.), Novi stavovi Katoličke crkve u odnosu Crkve i države, *Društvena istraživanja*, 4 (6): 927-935.

Valković, M. (1997.), Elementi moralno – etičke krize u Crkvi (1), *Bogoslovska smotra*, 68 (2-3): 223-235.

Vrcan, S. (1986.), *Od krize religije k religiji krize*, Školska knjiga, Zagreb.

Vrcan, S. (1996.), O suvremenim religijskim promjenama u optici političke sociologije religije, *Politička misao*, 33 (4): 189-206.

Vrcan, S. (1999.), Novi izazovi za suvremenu sociologiju religije. Politizacija religije i religizacija politike u postkomunizmu, *Revija za sociologiju*, 30 (1-2): 45-64.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 6 (86),
STR. 1105-1125

MALDINI, P.:
OBNOVLJENA...

Vujčić, V. (1999.), Politička kultura i politička struktura: odnos političke kulture, strukture i demokracije (I. dio), *Politička misao*, 36 (1): 113-139.

Vušковиć, B. i Vrcan, S. (1980.), *Raspeto katoličanstvo*, Naše teme, Zagreb.

Zrinščak, S. (1999.), Razvojne i religijske dvojbe hrvatskog društva. U: I. Grubišić, i S. Zrinščak (ur.), *Religija i integracija* (str. 163-186), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

Zrinščak, S., Črpić, G. i Kušar, S. (2000.), Vjerovanje i religioznost, *Bogoslovska smotra*, (70) 2: 233-256.

Županov, J. (1993.), Dominantne vrijednosti hrvatskog društva, *Erasmus*, 2: 2-6.

Županov, J. (1995.), *Poslije potopa*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

Renewed Religiosity and Democratisation of the Croatian Society

Pero MALDINI
University of Dubrovnik, Dubrovnik

The establishment of democracy is the main goal of transitional societies, thus making the process of democratisation the key transitional process many other transformational processes are dependent on. Democratisation earmarks the change of political system, structure and consolidation of the democratic order, but also the process of adopting the values of democracy. The trend of increasing religiosity is especially evident in the circumstances of social crisis and big social change such as transition. In a situation of decline of many norms and values and an anomy of values accompanying transitional changes, traditional social values gain strength, while the process of accepting new democratic values is slowed down. Religious values, as part of the traditional complex of values, become/remain one of the few permanent value-normative landmarks and sociopsychological mainstays on the individual level, and agents of collective homogenisation on the societal (national) level. The author questions the way in which religious values and renewed religiosity during the first transitional decade were in the function of the democratisation process of Croatian society. A survey of various research projects about religiosity is given portraying the structure of religiosity of Croatian society, considering social conditions, the role of the Church and qualitative characteristics of renewed religiosity, as well as some basic social-value implications of religiosity in the process of democratisation of the Croatian society.

Key words: religiosity, religious values, social values, democratisation, transition, tradition

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 6 (86),
STR. 1105-1125

MALDINI, P.:
OBNOVLJENA...

Erneuerte Religiosität und Demokratisierung der kroatischen Gesellschaft

Pero MALDINI
Universität Dubrovnik, Dubrovnik

Die Verwirklichung der Demokratie ist das Grundziel von Transitionsgesellschaften. Daher ist der Prozess der Demokratisierung der zentrale Transitionsprozess, der viele weitere Transformationsprozesse maßgeblich beeinflusst. Demokratisierung bedeutet einen Wandel des politischen Systems, bedeutet Aufbau und Festigung der demokratischen Ordnung, aber auch einen Prozess der allmählichen Übernahme demokratischer Werte. Die Zunahme von Religiosität ist in Zeiten der gesellschaftlichen Krise und umfassender gesellschaftlicher Wandel, wie dies ja auf die Transition zutrifft, ein besonders ausgeprägter Trend. In einer Situation, in der es zum Verfall vieler Normen und Werte kommt, d.h., in Zeiten einer mit Transitionswandeln einhergehenden Werteanomie, besinnt man sich wieder stärker traditioneller gesellschaftlicher Werte, während die Aufnahme neuer demokratischer Werte langsam vor sich geht. Religiöse Werte als Teil des traditionellen Wertekomplexes gehören nach wie vor zu den wenigen dauerhaften wertmäßig-normativen Orientierungspunkten und soziopsychologischen Stützen im Leben des Individuums, während sie auf der Ebene der Sozietät (Nation) einen Faktor kollektiver Homogenisierung darstellen. Der Verfasser hinterfragt, auf welche Weise religiöse Werte und eine erneuerte Religiosität im Laufe des ersten Transitionsjahrzehnts zum Prozess der Demokratisierung der kroatischen Gesellschaft beigetragen haben. Er gibt einen Überblick verschiedener Untersuchungen zum Phänomen der Religiosität, anhand deren die Struktur der Religiosität der kroatischen Gesellschaft veranschaulicht wird. Ferner untersucht er die gesellschaftlichen Verhältnisse, die Rolle der Kirche und die qualitativen Merkmale der erneuerten Religiosität, um daraus bestimmte grundlegende gesellschaftlich-wertmäßige Implikationen der Religiosität innerhalb des Prozesses der Demokratisierung der kroatischen Gesellschaft abzuleiten.

Schlüsselwörter: Religiosität, religiöse Werte, gesellschaftliche Werte, Demokratisierung, Transition, Tradition